

Ostrowska, Teresa

Historia czasopiśmiennictwa medycznego i jego udział w rozwoju towarzystw naukowych i nauk medycznych w Polsce

---

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 28/4, 11-21

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TERESA OSTROWSKA (Warszawa)

HISTORIA CZASOPISMIENICTWA MEDYCZNEGO I JEGO
UDZIAŁ W ROZWOJU TOWARZYSTW NAUKOWYCH I NAUK
MEDYCZNYCH W POLSCE¹

Zadaniem referatu jest nie tylko przedstawienie, wedle aktualnego stanu wiedzy, syntezy dziejów polskiego czasopiśmiennictwa medycznego, ale również wykazanie powiązań zachodzących pomiędzy rozwojem czasopism a rozwojem towarzystw i nauk medycznych.

Do czynników stymulujących rozwój nauki należą głównie towarzystwa, uczelnie i zakłady naukowe oraz czasopisma. Towarzystwa, uczelnie i zakłady naukowe — bo wymagają od swych członków pracy naukowej, która wyraża się przede wszystkim w referatach i publikacjach, czasopisma — bo są głównym środkiem przekazu wiadomości naukowych, a zarazem ich skarbnicą.

W latach 1672 i 1679 zostały ogłoszone pierwsze czasopisma lekarskie na świecie. Miało to miejsce we Francji². Potem nastąpił rozwój czasopiśmiennictwa lekarskiego w Europie i Ameryce. Szło to w parze z rozwojem nauk medycznych.

Na ziemiach polskich natomiast pierwszym o tematyce przyrodniczo-lekarskiej było wydawane (począwszy od 1747 r.) przez Towarzystwo

---

¹ Jest to jeden z głównych referatów na XV Zjeździe Polskiego Towarzystwa Historii Medycyny i Farmacji w Lublinie w dniach 22—24 IX 1988 r. Temat Zjazdu: „Rola towarzystw naukowych w rozwoju medycyny i farmacji w Polsce (do połowy XX wieku). Historia: a) towarzystw, b) zjazdów naukowych, c) czasopiśmiennictwa medycznego”. Referat złożony w redakcji 24 VIII 1988 r. Referaty częstkowe Zjazdu zostały ogłoszone w pamiętniku Zjazdu (*Dzieje Polskiego czasopiśmiennictwa medycznego i farmaceutycznego. Materiały XV Krajowego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Historii Medycyny i Farmacji Lublin 22—24 września 1988*, Warszawa 1988).

² E. Guitard, *Deux siècles de presse au service de la pharmacie et cinquante ans de „L'Union Pharmaceutique”*, Paris 1913, s. 28—30. Cyt. wg: A. Szwejcerowa, „Archiwum Historii Medycyny”, 1974, nr 2, s. 258; F. H. Garrison, *The medical and scientific periodicals of the 17th and 18th centuries. With a revised Catalogue and check-list*, „Bulletin of the Institute of the History of Medicine”, 1934, nr 5, s. 295, 301.

Badaczy Przyrody w Gdańsku czasopismo „Versuche und Abhandlungen der naturforschenden Gesellschaft in Danzig”, a pierwszym ściśle lekarskim: „Primitiae physico-medicae ab iis, qui in Polonia et extra eam medicinam faciunt, collectae”, wydawane w Lesznie i Sulechowie w latach 1750—1753. Które to było w kolejności czasopismo lekarskie na świecie — nie sposób ustalić, pełnej ewidencji tytułów czasopism bowiem nie ma. Wiele z nich było efemerycznych, po wielu ślad zagałał. Jedynie przybliżone obliczenia szacują, że w XVII w. ukazało się 10, a w XVIII stuleciu — 436 tytułów czasopism³. Były więc „Primicje” może setnym, może dwusetnym, a może nawet trzechsetnym czasopismem lekarskim na świecie.

Wydawcami tego czasopisma byli Gottlob Ephraim Herrmann, lekarz z Bojanowa, Ernest Jeremiasz Neifeld, lekarz leszczyński, i Jan Chrystian Heffter, lekarz z Żytawy (Zittau). Ukazywało się ono w języku łacińskim; tylko jeden artykuł został ogłoszony po niemiecku. Przez polskich historyków medycyny czasopismo to było dotąd traktowane po macoszemu, gdyż nie uważane za polskie. Przyczyną takiego sądu było ogłaszanie go w językach obcych, przez lekarzy obcego pochodzenia oraz przez takichże lekarzy zasilanie. Dopiero zasługą Edmunda Waszyńskiego stało się wykazanie, że wydawcy pisma, uważając się za obywateli Polski, w przedmowie do pierwszego tomu „Primicji” pisali: „Polonia patra nostra”⁴. Inicjatywę badań naukowych nad „Primicjami” podjęło w 1974 r. Leszczyńskie Towarzystwo Kulturalne, powierzając E. Waszyńskiemu prowadzenie tego tematu. Ogłosił on już szereg artykułów dotyczących samego czasopisma, jego założyciela Neifelda oraz poruszanej w piśmie tematyki stomatologicznej i ginekologicznej. Artykuły te mógł opracować dzięki subwencjonowanej przez Towarzystwo akcji tłumaczenia wydawnictwa na język polski. Tom pierwszy przetłumaczonych „Primicji” już się ukazał, w przygotowaniu jest wydanie wyboru prac z tomów drugiego i trzeciego.

„Primicje” miały charakter naukowy. Zawierały głównie artykuły kazuistyczne, rzadziej — pogładowe. Dotyczyły one różnych zagadnień, a pisali je najczęściej sami wydawcy. Ze względu na tematykę naszego Zjazdu warto przypomnieć, że w tomie trzecim „Primicji” w 1753 r. ukazał się artykuł Mitzlera de Kolof o potrzebie powołania, na mocy uchwały królewskiej, Collegium Medicum w Warszawie. Miał to być rodzaj towarzystwa lekarskiego. Projekt Mitzlera ukazał się poprzednio w 1752 r. w Warszawie jako oddzielna pozycja wydawnicza⁵.

³ F. H. Garrison, *op. cit.*, s. 285—343; D. Kronick, *The Fielding H. Garrison list of medical and scientific periodicals of the 17th and 18th centuries; addenda et corrigenda*, „Bulletin of the History of Medicine”, 1958, nr 5, s. 456—474.

⁴ E. Waszyński, „Primitiae physico-medicae...” (1750—1753). *Próba monografii*, „Annales Silesiae”, 1983, s. 16.

⁵ E. Waszyński, *Wawrzyniec Mitzler de Kolof o potrzebie utworzenia Col-*

Kolejne czasopisma lekarskie — tym razem bezsprzecznie uważane za polskie — zaczęły ukazywać się w XIX w. Pierwszym z nich był „Dziennik Zdrowia dla Wszystkich Stanów” (Warszawa 1801—1802), miesięcznik o charakterze popularyzatorskim, założony przez Leopolda Lafontaine’a w Warszawie w 1801 r. (Warto podkreślić, że tak wcześnie stwierdzono u nas potrzebę popularyzacji medycyny.) Pierwszym natomiast o charakterze naukowym były „Pamiętniki Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego” (Wilno 1818—1821), założone w Wilnie w 1821 r. przez grono lekarzy.

Rozwój czasopiśmiennictwa w każdym zaborze przebiegał inaczej, zależnie od sytuacji politycznej i możliwości wydawniczych. Można jednak w przybliżeniu przyjąć, że w pierwszej połowie stulecia powstała 1/4 tytułów czasopism, tyleż w trzeciej ćwierci stulecia, zaś w ostatniej ćwierci 1/2. Ogółem istniało sześćdziesiąt jeden dziewiętnastowiecznych czasopism medycznych, w tym dziewięć czysto farmaceutycznych, a jedno — „Dziennik Medycyny, Chirurgii i Farmacji” (Wilno 1822—1830), wydawany wspólnie przez lekarzy i farmaceutów — obejmowało również tematykę farmaceutyczną.

Czasopisma lekarskie XIX w. reprezentowały towarzystwa lekarskie, uczelnie, kliniki i szpitale, a także pojedyncze osoby. Poświęcone były różnym dyscyplinom, jak (w kolejności alfabetycznej) antropologia, balneologia, chirurgia, dentystryka, filozofia lekarska, ginekologia, higiena, homeopatia, magnetyzm zwierzęcy, medycyna naturalna, okulistyka i weterynaria. Specjalizacja tematyczna zaczęła się zaznaczać już w pierwszej połowie stulecia, zaś ważniejsze czasopisma specjalistyczne pojawiały się począwszy od siódmej dekady. Ukazywały się również czasopisma ogólnolekarskie. Najbardziej znane czasopismo lekarskie w zaborze rosyjskim to warszawska „Gazeta Lekarska” (Warszawa 1866—1921), założona przez profesorów Szkoły Głównej; w zaborze austriackim krakowski „Przegląd Lekarski” (Kraków 1862—1921), organ Oddziału Nauk Przyrodniczych i Lekarskich Towarzystwa Naukowego Krakowskiego; w zaborze pruskim poznańskie „Nowiny Lekarskie” (Poznań 1889—1950), organ Wydziału Lekarskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, jedyne ukazujące się w tym zaborze czasopismo lekarskie, ale za to stojące na bardzo wysokim poziomie.

Część polskich czasopism lekarskich XIX w. miała charakter naukowy, część — popularyzatorski. Dwa z nich: „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” (Warszawa 1837—1938) i „Przegląd Chirurgiczny” (Warszawa 1893—1905), to periodyki archiwalne⁶.

---

legium Medicum Varsaviense, „Archiwum Historii Medycyny”, 1984, nr 4, s. 515—518.

⁶ T. Ostrowska, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku (1800—1900)*, Wrocław 1973, *passim*.

Istniało też czasopismo pomieszczające początkowo głównie streszczenia z obcego piśmiennictwa, w którym z czasem zaczęto publikować również prace oryginalne. Była to „Kronika Lekarska” (Warszawa 1879—1907). Inne czasopisma uwzględniały wprawdzie streszczenia z innych periodyków, ale traktowały je marginesowo.

Na szczególną natomiast uwagę zasługuje „Krytyka Lekarska” (Warszawa 1897—1907), założona w Warszawie w 1897 r. Było to pierwsze w Europie naukowe czasopismo o charakterze filozoficzno-lekarskim. Do jego powstania przyczyniły się rozwój filozofii i bieżące potrzeby polskich nauk lekarskich. Założyciel pisma, Zygmunt Kramsztyk, pisał w Prospekcie: „Spostrzeżenia nadają nauce trwałość i pewność, są jej źródłem jedynym, i największa liczba prac naukowych zawsze spostrzeżeniom musi być poświęcona. Ale spostrzeżenia muszą krytycznie, samodzielnie być przedstawione, jeżeli użytkować je dla nauki, jeżeli nawet bezwzględnie wierzyć im można. [...] Myśli samodzielnej, śmiałej a ściślej, myśli swojskiej służyć pragnie »Krytyka Lekarska«. Staraniem jej będzie: rozbierać i rozważać zasadnicze, ogólne pojęcia naukowe, przedstawiać historię poglądów i metod, uwydatnić każdą pracę mającą wartość naukową i chronić ją od zapomnienia, przedstawiać całą działalność wybitniejszych uczonych i lekarzy, wykazywać z całą bezwzględnością braki i wady dzieł i artykułów naukowych”⁷. „Krytyka” zawierała następujące działy: 1) „Z teorii nauk lekarskich”, 2) „Z dziedziny krytyki kwestie ogólne”, 3) „Krytyka poglądów i metod”, 4) „Krytyka w zakresie higieny publicznej i prywatnej”, 5) „Oceny polskiego i zagranicznego piśmiennictwa i polemika”, 6) „Historia medycyny”, 7) „Sprawy zawodu lekarskiego”, 8) „Życiorysy”, 9) „Sprawy bieżące” i wreszcie 10) „Portrety”.

Jak z wykazu działów wynika, czasopismo zajmowało się również problematyką historyczną, z której to dziedziny pisali prace m.in. Józef Bieliński i Franciszek Giedroyć. Ale i w innych czasopismach ukazywały się, chociaż krótkie, artykuły z zakresu historii medycyny. Obok działów o tematyce mieszanej, zawierających również prace historyczno-medyczne, zwanych „Odcinkami” („Gazeta Lekarska”, „Nowiny Lekarskie” od 1902 r.) lub „Felietonami” („Nowiny Lekarskie” w 1901 r.) powstawały działy wyłącznie historyczne. Ukazujący się w Krakowie od roku 1838 „Rocznik Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim” już od początku swego istnienia posiadał tzw. „Oddział I. Wiadomości historyczno-statystyczne”. „Przegląd Lekarski” dział historii medycyny utworzył w roku 1872, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” w 1877, warszawska „Kronika Lekarska” w 1896, a „Krytyka Lekarska” w 1897, tj. w roku założenia.

Wśród czasopism dziewiętnastowiecznych większość, bo ok. 56%, sta-

⁷ Prospekt, „Krytyka Lekarska”, 1897, nr 1, s. I, III.

nowiły czasopisma powstałe z inicjatywy jednego lekarza, rzadziej grona lekarzy, przez nich wydawane i redagowane. Pozostałą część, ok. 44⁰/₀, stanowiły organy towarzystw i innych instytucji. Miały one lepsze warunki rozwoju, dysponując większymi zasobami finansowymi i mogąc liczyć na obfitszy napływ materiałów do druku. Trzeba tu podkreślić, że polskie czasopisma lekarskie w XIX w. poza aspektem naukowym, charakteryzował również silnie zaznaczony aspekt patriotyczny⁸.

Nie istnieją dotąd ogłoszone ani pełna ewidencja, ani dokładna charakterystyka czasopism lekarskich wydawanych w pierwszej połowie XX w. Wiesława Gądek opracowała wprawdzie bibliografię adnotowaną 271 czasopism lekarskich, farmaceutycznych i stomatologicznych, naukowych i popularyzatorskich, ukazujących się na terenie Polski w latach 1750—1939, praca ta jednak pozostała w maszynopisie i praktycznie jest nieosiągalna. Według Stanisława Rybickiego⁹, w 1926 r. czasopism lekarskich było 47, w 1938 — 86, a bezpośrednio przed wojną już 114. Atanazy Czapiewski¹⁰ za lata 1901—1946 naliczył 269 tytułów, wliczając w to również czasopisma farmaceutyczne i weterynaryjne, pomijając zaś typowo popularyzatorskie i reklamowe. Z kolei, według obliczeń autorki tego referatu, w okresie od 1900 do 1939 r. ukazało się ponad 400 tytułów czasopism lekarskich i pokrewnych (farmaceutycznych, weterynaryjnych i in.), przeznaczonych dla fachowego i pomocniczego personelu medycznego, oraz popularyzatorskich. Czasopisma te czekają na opracowanie. Ze względu na obszerność zagadnienia opracowania tego powinien podjąć się cały zespół pracowników — przedstawiciele różnych dyscyplin medycznych, którzy by mogli również ocenić czasopisma merytorycznie, z punktu widzenia ówczesnego, a także i dzisiejszego stanu nauki.

Należałoby tu jeszcze przypomnieć, że tego rodzaju postulaty były wysuwane na Sympozjum Historyków Prasy zorganizowanym w Warszawie i Krakowie w 1967 r. Referat o prasie medycznej XIX w. wygłosiła tam Teresa Ostrowska, a w dyskusji przedstawili swoje doświadczenia w zakresie badań nad czasopiśmiennictwem medycznym dziewiętnasto- i dwudziestowiecznym — Wiesława Gądek, bibliotekarka, Konrad Millak, historyk weterynarii, Edmund Szyszko, redaktor czasopism farmaceutycznych, oraz Mieczysław Jesionowski, historyk stomatologii. Materiały z tej sesji ukazały się drukiem¹¹.

⁸ T. Ostrowska, *op. cit.*, *passim*.

⁹ S. Rybicki, *Dwudziestolecie państwowych wydawnictw lekarskich*, [w:] *Katalog Państwowego Zakładu Wydawnictw Lekarskich za lata 1945—1964*, Warszawa 1964, s. 8.

¹⁰ A. Czapiewski, *Rozwój polskiego czasopiśmiennictwa lekarskiego w pierwszej połowie XX w. do 1946 r. włącznie*, „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności”, 1949, nr 4, s. 197—200.

¹¹ *Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej*, t. 1, Warszawa 1967, t. 2, Warszawa 1968.

W XX w. ukazywały się nadal niektóre czasopisma lekarskie założone w XIX stuleciu. Były to, w kolejności chronologicznej, m.in.: „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, „Gazeta Lekarska”, „Medycyna” (Warszawa 1873—1907), „Zdrowie” (Warszawa 1885—), które i nadal ukazuje się pod zmienionym tytułem „Zdrowie Publiczne”, „Przegląd Chirurgiczny”, „Krytyka Lekarska”, „Przegląd Dentystyczny” (Warszawa 1898—1905), „Przegląd Lekarski”, „Postęp Okulistyczny” (Kraków 1899—1914) i „Nowiny Lekarskie”, które ukazywały się aż do 1950 r.

W trudnych latach początków XX w. niektóre z nich uległy fuzji: „Kronika Lekarska” (Warszawa 1879—1907) w 1908 r. połączyła się z „Medycyną”, tworząc „Medycynę i Kronikę Lekarską”, wychodzącą do 1918 r.; z połączenia „Przeglądu Lekarskiego” (w październiku 1921 r.) z „Lwowskim Tygodnikiem Lekarskim” powstało „Polskie Czasopismo Lekarskie”, które z kolei — po połączeniu w 1922 r. z „Gazetą Lekarską” — utworzyło „Polską Gazetę Lekarską”, wychodzącą do 1939 r.

W okresie międzywojennym największą poczytnością cieszyły się czasopisma ogólnolekarskie ukazujące się tygodniowo, jak „Polska Gazeta Lekarska” i „Warszawskie Czasopismo Lekarskie” (Warszawa 1924—1939), oraz dwutygodniowo — jak „Nowiny Lekarskie” i warszawska „Medycyna”, założona w 1927 i wychodząca do 1939 r.¹²

Powstawały też i rozwijały się czasopisma specjalistyczne. Szczególnie płodne pod tym względem były lata dwudzieste, kiedy to działały polskie uczelnie z wydziałami lekarskimi. Założono wówczas ponad 25 poważnych monotematycznych czasopism, poświęconych m.in. (w układzie alfabetycznym) anatomii, biologii lekarskiej, chirurgii, chorobom wewnętrznym, dentystyce, epidemiologii, gastrologii, ginekologii, gruźlicy, medycynie ddoświadczalnej, nowotworom, okulistyce, ortopedii, otolaryngologii, pediatrii, psychiatrii i radiologii. W wyniku tego w latach międzywojennych każda prawie dyscyplina medyczna miała swoje czasopismo, a niektóre nawet kilka. Przykładem może być chirurgia. Z tej dziedziny ukazywały się: „Przegląd Chirurgiczny i Ginekologiczny” (Warszawa 1909—1918), „Polski Przegląd Chirurgiczny” (Warszawa 1922—), „Chirurgia Kliniczna” (Kraków 1927—1939), obcojęzyczna „Chirurgia Clinica Polonica” (Kraków 1929—1931), wreszcie „Chirurg Polski” (Warszawa 1936—1939). „Chirurgia Narządów Ruchu i Ortopedia Polska” (Warszawa 1928—) dotyczyła raczej odmiennej tematyki¹³. Z zakresu interny warto wymienić „Polskie Archiwum Medycyny Wewnętrznej”, założone przez Władysława Antoniego Gluzińskiego w Warszawie w 1923 r. i ukazujące się do dzisiaj.

¹² S. Rybicki, *op. cit.*

¹³ T. Ostrowska, *Polskie czasopisma chirurgiczne*, [w:] *Dzieje chirurgii polskiej* (w druku).

Szczególnie dużo czasopism reprezentowało stomatologię — specjalność nauczaną na wydziałach lekarskich, a od 1920 r. posiadającą w Warszawie własną uczelnię: Państwowy Instytut Dentystyczny. Z tej dziedziny w okresie międzywojennym ukazało się kilkanaście tytułów, w tym kilka naukowych. Znajdowały się wśród nich czasopisma wydawane przez lekarzy, przez techników dentystycznych oraz przez różne organizacje społeczno-zawodowe. Dziejami czasopiśmiennictwa stomatologicznego zajmowali się u nas Mieczysław Jesionowski¹⁴, Kazimierz Dominik, Zdzisław Gajda¹⁵ i Sym Wąjs¹⁶.

Dla historyków medycyny najważniejsze jest jednak „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, założone w 1924 r. w Poznaniu przez Adama Wrzoska i wychodzące nadal, z siedzibą od 1957 r. w Warszawie. Było to, w kolejności, szóste tego rodzaju czasopismo na świecie, po Anglii, Francji, Niemczech, Włoszech i Stanach Zjednoczonych. Zakładając to wydawnictwo, A. Wrzosek nawiązał do tradycji „Krytyki Lekarskiej”, której zasługi w rozwoju naukowego myślenia lekarskiego były olbrzymie.

W pierwszym okresie istnienia „Archiwum”, tj. w latach 1924—1939, 1947—1948, ukazało się 19 tomów obejmujących 5990 stron druku, na których znajdowało się 667 pozycji. Były to: artykuł wstępny, artykuły z historii medycyny, z historii nauk przyrodniczych, z filozofii medycyny, materiały, pamiętniki i listy, przekłady klasyków, referaty seminaryjne, zapiski bibliograficzne, drobne artykuły, polemika, wspomnienia pośmiertne, sprawozdania i oceny, sprawozdania towarzystw naukowych, sprawozdania ze zjazdów naukowych i wiadomości różne¹⁷. Zadaniem „Archiwum” było przede wszystkim gromadzenie prac z zakresu historii medycyny; niemniej ukazywały się one również nadal i w innych czasopismach.

Polskie czasopisma medyczne ogłaszane w XX w. do okresu II wojny światowej były wydawane przez towarzystwa naukowe, szpitale, firmy farmaceutyczne, a także, podobnie jak w poprzednim stuleciu, przez pojedynczych lekarzy, którzy je finansowali, jak np. „Medycyna Praktyczna” (Warszawa 1927—1939), „Patologia” (Poznań 1930—1939), „Lekarz

---

¹⁴ M. Jesionowski, *Pierwsze polskie czasopismo dentystyczne*, „Lekarz Wojskowy”, 1956, nr 4, s. 434—437; tenże, *50-lecie polskiego piśmiennictwa dentystycznego*, „Służba Zdrowia”, 1956, nr 32, s. 4; tenże, *Historia stomatologii polskiej*, wyd. 2, Warszawa 1971, s. 159—161.

¹⁵ K. Dominik, Z. Gajda, *Rozwój polskiego czasopiśmiennictwa stomatologicznego do czasu II wojny światowej*, „Czasopismo Stomatologiczne”, 1965, nr 1, s. 25—34.

¹⁶ S. Wąjs, *O czasopismach dentystycznych w Polsce w 75 rocznicę ukazania się pierwszego czasopisma polskiego „Przeglądu Dentystycznego”*, „Protetyka Stomatologiczna”, 1973, nr 1, s. 69—82.

¹⁷ T. Ostrowska, *50-lecie „Archiwum Historii Medycyny”*, „Archiwum Historii Medycyny”, 1973, nr 4, s. 231—247.

Tybetański” (Warszawa 1932—1936) czy „Medycyna Syntetyczna” (Warszawa 1937—1939). Niektóre czasopisma z tego okresu zamieszczały streszczenia z obcego czasopiśmiennictwa. Pojawiały się też przy artykułach ich obcojęzyczne streszczenia.

Według Stanisława Konopki, lata 1923—1939 to okres nadprodukcji, „co nie odpowiadało ani prawom podaży, ani prawom popytu”. Wiele czasopism ukazywało się przez okres bardzo krótki. Wysokość nakładu wahała się od 150 do 1500 egz.; jedynie czasopisma wydawane przez firmy farmaceutyczne, rozsyłane bezpłatnie, drukowane były przeważnie w nakładzie 12 000 egz. Wszystkie czasopisma walczyły z trudnościami materialnymi¹⁸.

W XX stuleciu, podobnie jak i w XIX, czasopisma konkurowały ze sobą. Redaktorzy wkładali wiele starań w to, aby podnieść poziom i rozwinąć swoje czasopisma, aby pozyskać czytelnika przez wyjście naprzeciw jego potrzebom. Jednak o ile w Polsce porzbirowej głównym motywem tej działalności był raczej patriotyzm i uspołecznienie, o tyle w Drugiej Rzeczypospolitej bardziej dochodziły do głosu ambicje osobiste i chęć wyróżnienia się. Sytuacja ta niejednokrotnie dezorientowała czytelnika.

W latach II wojny światowej polskie czasopisma naukowe na terenach okupowanych nie mogły się ukazywać. Władze niemieckie wydawały natomiast „Zdrowie i Życie” (Kraków 1940—1944) — organ Izby Zdrowia Generalnego Gubernatorstwa, którego prenumerata stała się z czasem obowiązkowa dla wszystkich pracowników służby zdrowia. Niemcy różnymi sposobami starali się pozyskać Polaków do zasilania artykułami tego czasopisma. Ogół Polaków jednak je bojkotował. Polski świat lekarski dysponował swoim wydawnictwem konspiracyjnym pt. „Abecadło Lekarskie” (Warszawa 1940—1944), kolportowanym (w postaci maszynopisu) głównie wśród lekarzy warszawskich w niewielkiej liczbie egzemplarzy.

Natomiast polskie czasopisma lekarskie ukazywały się w tym czasie za granicą. Były to: „Lekarz Wojskowy” (Edynburg 1941—1946), „Czasopismo Lekarskie” (Tel Aviv 1942), które zmieniło nazwę na „Pismo Lekarskie na Wschodzie” (Tel Aviv 1943), a później na „Lekarz Polski na Wschodzie” (Tel Aviv 1943—1944), „Postępy Wiedzy Lekarskiej” (Jerozolima 1944—1945) i powielany „Komunikat Szefostwa Służby Zdrowia” (Londyn 1944—1945).

Po zakończeniu II wojny światowej do wcześniejszych przejawów odbudowy kraju należało szybkie odradzenie się czasopiśmiennictwa naukowego. Nastąpiło to stosunkowo szybko, gdyż już w 1945 r. pojawiło się

¹⁸ S. Konopka, *Polskie czasopisma lekarskie widziane oczami bibliografa, bibliotekarza i historyka medycyny*, „Polski Tygodnik Lekarski”, 1968, nr 18, s. 679.

jedenastcie tytułów czasopism lekarskich i pokrewnych. Pierwszym był „Lekarz Wojskowy”, wznowiony w Lublinie w styczniu, drugim — poznańskie „Nowiny Lekarskie”, wznowione w czerwcu, trzecim — wznowione w lipcu krakowski „Przegląd Lekarski”¹⁹.

W roku 1948 liczba wydawanych czasopism z medycyny i dziedzin pokrewnych wzrosła do trzydziestu dziewięciu²⁰. Najbardziej poczytne stały się czasopisma ogólnolekarskie, jak „Nowiny Lekarskie”, „Przegląd Lekarski” (Kraków 1945—), „Polski Tygodnik Lekarski” (Warszawa 1946—) i „Wiadomości Lekarskie” (Warszawa 1948—).

Cechą charakterystyczną czasopism ukazujących się po II wojnie światowej jest to, że nie ma wśród nich tytułów wydawanych przez pojedyncze osoby. Wydają je wyłącznie instytucje: towarzystwa naukowe i społeczne, instytuty naukowe, Ministerstwo Zdrowia i in. Oznacza to przestrzeganie odpowiedniego poziomu tych periodyków. Ponadto większą wagę niż w poprzednich okresach przykładą się do eksportu i importu wiadomości naukowych. W 1967 r. np., według obliczeń autorki tego opracowania, 87,5% czasopism wydawanych przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich podawało przy artykułach ich obcojęzyczne streszczenia (angielskie i rosyjskie), 60% — przegląd piśmiennictwa obcego, a 35% — przegląd piśmiennictwa krajowego. Podsumowując niniejsze uwagi, wydaje się słuszne zwrócenie uwagi na następujące problemy:

1) Specyfika polskiego czasopiśmiennictwa medycznego. Pierwsza jaskółka zapowiadająca obecność czasopiśmiennictwa medycznego na ziemiach polskich pojawiła się w połowie XVIII stulecia, natomiast czasopiśmiennictwo medyczne w języku polskim powstało i rozwinęło się w XIX w. Czasopisma popularyzatorskie powstawały równolegle z naukowymi, a ogólnolekarskie ze specjalistycznymi. Godna uwagi jest szybkość ukazywania się informacji w czasopismach XIX w., co można zaobserwować na przykładzie korespondencji i nekrologów. Natomiast w drugiej połowie wieku XX sytuacja jest diametralnie odmienna. Pomimo „zinstytucjonalizowania” polskich czasopism medycznych w Polsce Ludowej jest ich jednak za mało, aby prace złożone do druku mogły się szybko ukazywać, i jednocześnie za dużo, aby można było przeczytać wszystkie interesujące artykuły. Wysuwane od szeregu lat propozycje, aby obszernie artykuły składać do banku, skąd na zamówienie czytelnik może otrzymać kserokopię artykułu, a informować o zdeponowanych pracach metodą abstraktów, nie znajdują posłuchu. Pozostaje więc chyba tylko nadal dążyć do skrócenia cyklu wydawniczego i usprawnienia pracy redakcji, a z drugiej strony zamieszczać w czasopismach

¹⁹ T. Ostrowska, *Czasopisma lekarskie wydawane przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich (1950—1967)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 9: 1970, s. 404—405.

²⁰ S. Rybicki, *op. cit.*, s. 11.

piśmie bibliografię lub przegląd prac o zbliżonej tematyce, ogłoszonych w innych czasopismach polskich i zagranicznych.

2) Rola czasopism w rozwoju nauki. Należy tu głównie gromadzenie i przechowywanie materiałów naukowych, zapewnianie autorom priorytetu, a także zamieszczanie części informacyjnej: ocen, bibliografii, streszczeń, sprawozdań, kroniki. To wszystko rozszerza horyzonty myślowe czytelników, ułatwia im pracę naukową i do niej pobudza. Spełnia więc zarazem rolę naukową i dydaktyczną.

3) Rola towarzystw w powstawaniu i rozwoju czasopism. Byłoby to przede wszystkim założenie, finansowanie, zasilanie czasopisma i profilowanie go.

Towarzystwa, aby ułatwić swym członkom realizowanie wymogu pracy naukowej, zakładają swoje organy, w których obok rozpraw naukowych i artykułów pomniejszych drukują również sprawozdania ze swojej działalności i różne drobne wiadomości typu informacyjnego. Organy towarzystw stają się niejako centrum ich życia. Skupiają wokół siebie pracowników naukowych danego towarzystwa, którzy w ramach rady programowej, komitetu redakcyjnego i ścisłej redakcji, a także szerszego grona recenzentów, autorów i czytelników, współtworzą czasopismo i niejednokrotnie wypowiadają się — słownie, w listach do redakcji czy w ankietach — na temat kierunku czasopisma i jego zawartości.

4) Rola czasopisma w powstawaniu towarzystw lekarskich. Polega ona na skupianiu pracowników naukowych, sygnalizowaniu problematyki badawczej, w następstwie czego powstaje dorobek danej dziedziny, wzrasta liczba osób zainteresowanych nią, po czym dopiero powstają odpowiednie towarzystwa. Ilustracją takiej sytuacji z XIX w. mogą być liczne czasopisma balneologiczne, które zostały zainicjowane „Ondyną Druskienickich Źródeł” (Grodno 1844—1846) w Grodnie w 1844 r., a swoje towarzystwo pn. Polskie Towarzystwo Balneologiczne uzyskały w 1905 r. Podobnie liczne czasopisma higieniczne, z których pierwszym był „Przyjaciel Zdrowia” (Warszawa 1861—1863), najbardziej zaś znane czasopismo „Zdrowie”, powołane do życia przez Józefa Polaka w Warszawie w 1885 r., które — zarówno jak i jego założyciel, a zarazem redaktor — najbardziej przyczyniło się do powstania w 1898 r. Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego. „Przegląd Weterynarski”, założony w 1886 r. we Lwowie (istniał do 1939 r.), przyczynił się do utworzenia tamże w tym samym roku Galicyjskiego Towarzystwa Weterynarskiego. „Przegląd Dentystyczny” (Warszawa 1898—1905) — pierwsze polskie czasopismo poświęcone tej specjalności — zrzeszając i podnosząc poziom naukowy dentystów, odegrał istotną rolę w wyodrębnieniu dentystyki z medycyny ogólnej i utworzeniu dla niej odrębnej sekcji na IX Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie w 1900 r. Towarzystwo Stomatologów Polskich powstało również w Krakowie w 1907 r. Z kolei „Postęp Okulistyczny” (Kraków 1899—1914),

założony przez Bolesława Wicherkiewicza, poprzedził o kilka lat Polskie Towarzystwo Okulistyczne, utworzone w Warszawie w 1908 r.²¹

Podobne przykłady możemy znaleźć i w XX w. Wymieńmy chociażby „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, założone w 1924 r., jak również powstanie Oddziałów Towarzystwa Miłośników Historii Medycyny: w 1925 r. Krakowskiego, Poznańskiego i Lwowskiego, a w 1926 r. Wileńskiego²².

5) Rola czasopism w rozwoju towarzystw lekarskich. Czasopisma przyczyniają się do rozwoju towarzystw, umożliwiając publikacje prac, do których pisania członkowie są niejako zobowiązani; pośrednio podnoszą, drogą recenzowania, kwalifikacje autorów prac i bezpośrednio — kwalifikacje czytelników, członków towarzystw. Ponadto zamieszczanie sprawozdań z działalności towarzystwa rozpowszechnia jego osiągnięcia, informuje o jego życiu członków towarzystwa, dokumentuje jego dzieje, Czasopismo jest niejednokrotnie głównym dokumentem pozostałym po towarzystwie, które przestało istnieć. Wymieńmy tu przede wszystkim Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, założone w 1820 r., którego dzieje wprawdzie opisali Józef Peszke²³ i Ludwik Dydyński²⁴, ale do którego „Pamiętnika” często się sięga i wciąż znajduje w nim bogate materiały.

Józef Towpik²⁵ w 1968 r. pisał: „Czasopisma naukowe, którym patronują towarzystwa lekarskie, stanowią jeden z głównych środków realizowania zadań statutowych i polityki tych towarzystw. W czasopismach tych bowiem powinna znajdować odbicie działalność naukowa i organizacyjna towarzystw, co w naszych warunkach często jest równoznaczne z działalnością określonej specjalności lub dziedziny medycyny”.

Wszystkie te aspekty wzajemnie się na siebie nakładają i wzajemnie są od siebie uzależnione.

Dlatego też, mówiąc o roli towarzystw naukowych w rozwoju nauk medycznych, nie możemy pominąć obszernego zagadnienia czasopiśmiennictwa medycznego.

²¹ T. Ostrowska, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie...*, *passim*; *Polskie towarzystwa naukowe od XV wieku*, Warszawa 1972, s. 17, 21, 24, 53, 55.

²² R. K. Meissner, *Poznańskie Towarzystwo Miłośników Historii Medycyny i Nauk Przyrodniczych (1925—1957)*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, 1987, nr 2, s. 190.

²³ J. Peszke, *Dzieje Towarzystwa*, cz. 1: *Pierwsze półwiecze*, [w:] *Stulecie Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego 1820—1920*, Warszawa 1931.

²⁴ L. Dydyński, *Zarys stuletnich dziejów Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, „Medycyna”, 1938, nr 17, s. 661—667, nr 18, s. 688—695, nr 19, s. 721—725, nr 20, s. 756—762, nr 21, s. 796—798.

²⁵ J. Towpik, *Czasopismo naukowe jako organ patronującego towarzystwa lekarskiego*, „Polski Tygodnik Lekarski”, 1968, nr 18, s. 677.